

KOLOZSI ORSOLYA

Grendel Lajos a középiskolában

A Szemérmes beszámoló egy álom közepéről
című novella taníthatóságáról

Grendel Lajos terjedelmes és sokszínű, sok műfajú életművéről rengeteg írás, kritika, tanulmány, értekezés született, az életmű iránti érdeklődést bizonyítja, hogy két monográfia is megjelent munkásságáról: Szirák Péteré 1995-ben,¹ majd az életmű további gyarapodása után Elek Tiboré 2018-ban.² Közismert, hogy Grendel Lajos szépirodalmi tevékenysége mellett maga is dolgozott tanárként, bár egyetemen, és nem középiskolában, mégis fontos volt számára, hogy átadja irodalomtörténeti tudását, közelebb hozza a szövegeket a befogadóhoz, egyfaja közvetítő szerepet töltsön be szerzők és olvasók között. Talán ez is közrejátszott abban, hogy amikor elkezdtem gondolkodni az előadásom témáján, magam is egyre inkább tanárként gondoltam az életműre, és a következő kérdések merültek fel bennem: Benne van-e ez az életmű bármilyen formában jelenleg a középiskolai oktatásban? Hogyan lehetne megmutatni a 17-18 éves, érettségi előtt álló korosztálynak? Miért lenne hasznos, ha bevinnénk az órára az író szövegeit? Ezeket a kérdéseket próbáltam megválaszolni az irodalom és az irodalomtanítás módszertanának határmezsgyéjén mozgó előadásomban, és az alcímben jelölt Grendel-novella segítségével azt igyekeztem megmutatni, milyen sokféle módon lehet(ne) belefűzni az író műveit az oktatásba, és ezzel együtt azt is láthatóvá szerettem volna tenni, mennyi kérdést és problémát tudott egymásba szőni egy rövid, látszólag egyszerű és közérthető írásában is.

Elsőként azt vizsgáltam meg, mely tankönyvekben szerepel, azaz a jelenlegi oktatásirányítás és a tankönyvkészítők milyen szerepet szánnak, mekkora jelentőséget tulajdonítanak neki. A most forgalomban lévő és használható tizenkettedikes tankönyveket néztem végig, és kiderült, hogy a helyzet nem túl rózsás. A nagyon régóta és széles körben használt Mohácsy Károly-féle tankönyvben nem esik szó róla, holott több mint húsz kortárs szerzőről közöl kis portrét, de legalább egy apró kis fényképet névvel együtt. Az egyházi iskolák egy részében használt, a Katolikus Pedagógiai Intézet tankönyve sem említi Grendelt. Az Oktatási Hivatal által kiadott és jelenleg a legtöbb iskolában használt OFI-s tankönyvcsalád tizenkettedikes irodalomkönyvében megjelenik ugyan, majdnem fél oldal terjedelemben (Esterházy Péterrel párba állítva), de csak a 2012-es NAT szerintiben, az új, 2020-as Nemzeti Alaptanterv szerint felépített tankönyvből a tananyag átstrukturálása miatt sajnos kikerült. (Grendel legközelebb még talán akkor került a középiskolásokhoz, amikor 2015-ben a tavaszi érettségien az ő modern magyar irodalomtörténetek előszava volt a szövegértési feladat bázisszövege.)

De nézzük meg, mi áll róla az egyetlen tankönyvben, amely a tavalyi tanévben futott ki: „Grendel Lajos 1948-ban született Léván, az akkori Csehszlovákia, a mai Szlovákia területén. A pozsonyi egyetem magyar–angol szakán végzett, egyetemistaként közölte első írásait, majd a helyi magyar nyelvű könyvkiadó szerkesztője lett. Egyetemi tanári, irodalomtörténeti munkásságát *A modern magyar irodalom története* című nagyszabású munkájában foglalta össze. Írói pályakezdése egybeesett a magyar próza megújításának éveivel, annak szemléletváltása rá is erősen hatott. A nyolcvanas évek elején megjelent regénytrilógiájában (*Éleslövészet, Galeri, Áttételek*) szülővárosának történelmi emlékezete és az állami propaganda frázisai közötti feszültség és általában: a múlt elbeszélhetőségének kérdése jelenik meg. Regényeiben az abszurd történelemnek a mindennapi életre gyakorolt hatását és az emberek erre adott válaszait mutatja be. Írásaiban Mikszáth anekdotizmusának kései folytatója. Túllép a szokványos, sérelmi alapú nemzetszemléleten, a felvidéki magyarsághoz kapcsolódó sebzettség-tudatot humorával oldja fel, a kiszolgáltatott ember esendőségét ironikus azonosulással ábrázolja. Az *Einstein harangjai* (1992) a rendszerváltás időszakát dolgozza fel. Bemutatja a kommunista rendszer lélektorzító mindennapjait, a fordulat előzményeit, katarziszt és viszonylagosságát. Grendel úgy látja, hogy az ember jellemét, magatartását külső hatások alakítják, de a lényege nem ez. Erényeink, gyöngeségeink eleve bennünk vannak, és a mindig változó helyzetben hol így, hol úgy aktivizálódnak rejtett lehetőségeink. Ezért a »bársonyos forradalom« csak a körülményekben, de nem az emberi viszonyokban hoz változást. A karrierizmus és a hatalomvágy, az idealizmus és az etikus élet vágya változatlan

marad, a diktatúra idejének helyzetei és figurái a demokráciában csak felszínes vonásaikban különböznek.”³ Mint látható, a rövid portréban elsősorban az irodalomtörténészt és a regényírókat emelik ki, valószínűleg a terjedelmi korlátok miatt nem kerül szóba Grendel novellisztikája, noha talán éppen ez a műfaj lenne a leginkább beépíthető a középiskolai oktatásba és a tananyagba.

Miért lehet hasznos, ha annak ellenére, hogy a tankönyvekből kimarad, mégis bevisszük az iskolai órákra, esetleg beépítjük az adott iskola helyi tantervébe? A szóbeli érettségien például kiváló tétel lehet: a kötelezően választható határon túli magyar irodalom tétel tárgyaként színesítheti a palettát, és azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a határon túli irodalom nem kizárólag a romániai magyar irodalommal egyenlő, mert más területeken is vannak jelentős íróink. A kortárs magyar irodalom tétel tárgya is lehet, hiszen itt szabad kezet kapnak a tanárok (a megkötés mindössze annyi, hogy az adott érettségi évéhez képest harminc évvel visszamenőleg lehet válogatni a szövegek között), így ebbe a tételbe is kiválóan beilleszthető Grendel Lajos, még ha az időkeret miatt nem is azzal a szövegével, amit én választottam. De nemcsak a szóbeli tételek között szerepelhet, hanem az írásbelire való felkészülésben is segíthet, elsősorban novellái elemzésén keresztül, hiszen a cél ekkor éppen annak elsajátítása, mit kezdhünk egy ismeretlen kisprózával (vagy verssel), hogyan találunk fogást rajta. Tanári szempontból ez az igazán nehéz feladat, hiszen itt nem tényanyagot kell tanítani, hanem készséget, ma divatos szóval kompetenciát kell fejleszteni. Ehhez pedig véleményem szerint kiválóan használhatók Grendel Lajos szövegei. Mindezek mellett, ahogy a választott írás egyre jobban kibomlott előttem, az is nyilvánvalóvá vált, hogy a sok tudást, amit évek alatt felhalmozott a diák, ismételni, rendszerezni is lehet az elemzés folyamán, hiszen Grendel kisprózája rendkívül sok problémát vet fel, ősrégi irodalmi toposzokat mozgat, mialatt a hagyományhoz újító módon nyúl. A régire lehet így alapozni az újat, ami a diákok tudásának építésekor egyáltalán nem elhanyagolható szempont.

A tanórák száma nyilvánvalóan véges, így teljes életműveket nem igazán lehet bevinni (persze vannak ún. életműtételek, ahol ez lenne a feladat, de még itt is nehezen sikerül), regényt pedig tizenkettedikben már lehetetlen beépíteni, de a novella tökéletes választás. Grendel pályáján egyébként is meghatározó szerepű a műfaj: kisprózával indult (*Hűtlenek*, 1979), majd regényei tették híressé, de ezek megírása után visszatért a műfajhoz, 1987-ben kiadta a *Bőröndök tartalmát*, majd következett *Az onirizmus tréfái* (1993), de ezek után sem lett hűtlen az elbeszélésekhez, még 2016-ban is megjelentetett egy kötetet *Rossz idők járnak* címen.

A *Bőröndök tartalmának* első szövegét az író Borgesnek ajánlja, és már ebből is sejthető, hogy fontos téma lesz a valóság és fikció, valóság és álom, reális és irreális viszonya, amely az argentin szerzőt is olyannyira foglalkoztatta. Az abszurd, a szürreális is belopózik a kötetbe, miközben – Elek Tibor szavaival – „a felvidéki magyar nagy- és kisvárosi polgári, értelmiségi lét múltja és jelene adja a hátteret, a felbomló, darabjaira hulló polgári világ és a kisebbségi, nemzetiségi létezés sajátos együttese”⁴ jelenik meg a lapokon. Realitás és fikció kart karba öltve, egymásba gabalyodva van jelen, ahogyan az *Egy ponyvaregény vége* első mondatában fogalmaz az író: „A valóság és fikció határára nincs útlevél-ellenőrzés, se vámvizsgálat.”⁵

A *Szemérmes beszámoló egy álom közepéről* című írás 1986-ban az Irodalmi Szemlében jelent meg, majd a már említett 1987-es *Bőröndök tartalma* című kötetbe is bekerült. A történet látszólag egyszerű, egy szálon fut, egy hőse van, megfelel a klasszikus szerkezetnek, még valamiféle csattanó is van a végén, éppen ezért lehet bevinni különösebb probléma és komolyabb előkészítés nélkül a tanórákra is. Szirák Péter monográfiájában a századforduló magyar novellisztikáját tartja az egyik ihletforrásnak, ez pedig a szerkezeten és a nyelven is tetten érhető. Alexa Károly ezzel kapcsolatban így fogalmaz kritikájában: „Mértéktartó novellaszerkesztmény valamennyi, az író nem törekedett különösebben sem a formai-szerkezeti, sem a nyelvi experimentációra.”⁶

A főhős egy T. nevű kisvárosba utazik, hogy barátja személyazonosságát tisztázza. Szállodai szobájába korán érkezik, és mielőtt elintézné a dolgát, úgy dönt, alszik egyet. Álma különös, karkai világba vezet, egy hivatali épületben bolyong, és ott küldözgetik egyik ügyintézőtől a másikig. Mindeközben végig tudja, hogy álmodik, sőt, többször reflektál is erre. Egy idő után aztán elunja a bolyongást, és hogy véget vessen az álomnak, kilép az emeleti ablakon, a zuhanás érzése ébreszti fel. Az első részben nincs bizonytalanság, nagyon jól elválik egymástól álom és valóság. De az ébredés után következő második szerkezeti egység már elbizonytalanít, az elbeszélő látszólag ébren van, mégis csupa olyan dolog történik vele (hirtelen megöregszik, a jövőbe kerül), amely a realitás keretein belül nem magyarázható. A valóságos és az imaginárius határai elmosódnak, vagy ahogy Szirák Péter fogalmaz:

„Az irreálisba való átlépés itt már nem ellenőrzött, a főhőssel mindez történik. Sőt megszűnik a reális fölénye az irreális fölött.”⁷ A narrátornak nincs rálátása az elbeszélte világra, nem fölérendeltje a megidézett világnak, ezzel is a bizonytalanságot erősíti az olvasóban. Elek Tibor ugyanezt a novellát érintve valóság és álom, álom és valóság egymásba tűnéséről beszél. De Domokos Mátyás is „realitás és irreális megkülönböztethetetlenül egybefonódó kétértelműségéről”⁸ beszél, és a hatalmas recepcióval rendelkező kötet recenzensei kivétel nélkül kiemelik ezt a fontos megkülönböztető jegyet, a valóság és egyhangúlag az irreális játékaival történő elbizonytalanítást tekintik nemcsak a szóban forgó írás, de a teljes kötet egyik legfontosabb meghatározójának. Nézzük meg röviden, melyek azok problémák és megközelítésmódok, amelyekkel ez a szöveg megragadható az órai munka során.

(FRANZ KAFKA)

Mindkét monográfus említi a novella kafkaiságát, és valóban, nem lehet nem felismerni az allúziót, a törvény kiismerhetetlensége, a hivatali útvészítőben való bolyongás egyaránt ismerős lehet a prágai író szövegeiből. Elek Tibor Gregor Samsát említi párhuzamként, aki belenyugvással fogadja a sorsát, de *A per* Josef K-ja és a vele történetek talán még közelebb állnak ehhez a novellához. A szubjektum számára érthetetlen, abszurd vád, a hozzáférhetetlen törvény, a kiúttalanság és a kontrollvesztés, az eljárás menete, a bűnösség felismerése egyaránt kiismerhetetlenek, és nemcsak a törvény vagy a hivatal működésére, hanem az egész emberi élet értelmére, azaz inkább értelmetlenségére, abszurdítására mutatnak rá. A bűnösség elfogadása, a lázadás helyett egyfajta értetlen belenyugvás is olyan motívum, amely összeköti a szövegeket. A teremről teremre járó főhősök pedig már-már kísérteties hasonlóságot mutatnak a hivatali labirintusban való nyomasztó bolyongásukkal: „Sokáig várakoztatnak. Amikor a hivatalnok visszajött végre, felszólított, hogy menjek át a másik szobába. Itt egy idősebb, kedves arcú és megnyerő modorú férfi fogadott. Ő is leültetett, s elmélyülten olvasni kezdte a levelet. [...] Betessékelt egy következő szobába. Itt megismétlődött a procedúra. Kézről kézre adtak, akár valami magas rangú vendéget, akit mindenki szeretne látni, akivel mindenki szeretne kezet szorítani. Ahogy haladtam előre a hivatali dzsungelben, úgy csökkent a várakozási idő is.”⁹ Az órai munka során nagyon fontos ennek a párhuzamnak a felismerése, a korábban tanult kafkai megoldások és problémák ismétlése, az abszurd és a szürreális fogalmának újbóli értelmezése, körüljárása, valamint *A per* szövegrészleteinek és a Grendel-novella egyes szakaszainak összeolvasása.

(A CÍM ÉRTELMEZÉSE)

A cím kiemelt fontosságával a diákok tizenkettedikben elvileg már tisztában vannak, és ezt a novellát olvasva ismét meggyőződhetnek arról, mennyi mindent képes magába sűríteni egy jól eltalált, jól kigondolt cím. A *Szemérmes beszámoló egy álom közepéről* egyrészt utal a központi álommotívumra és némiképp arra is, hogy az elbeszélő benne maradt, beleragadt az álomba. A címben ráadásul ott van egyfajta műfajmegjelölés is: a beszámoló alapvetően tárgyilagos, objektív megközelítést implikál, de a novellában nem ezt fogjuk látni, azaz csak részben látjuk ezt. Maga az előadásmód megfelel ezeknek a kritériumoknak, de a leírt tartalom elbizonytalanít azzal kapcsolatban, hogy tényszerű beszámolót olvasunk-e, egyáltalán adható-e tényszerű beszámoló bármilyen történésről. A *beszámoló* kifejezés használata formaproblémára utal, ahogyan Alexa Károly fogalmaz már említett kritikájában, „a mesélés, a történetmondás evidenciáját kérdőjelezi meg”.¹⁰ Ez utóbbiról szintén lehet beszélni, sőt, az irodalomórakon a posztmodern kapcsán kell is.

(ÁLOM ÉS ÉBREDÉS)

Alapvető irodalmi toposz a kezdetektől fogva. Az álom a pihenés, a világból való kivonulás, a menekülés, egy másik világ feltárulkozása. A romantika korában – amikor minden kiténtetett a valósággal szemben – kap erőre igazán, de az álmoknak egészen a *Bibliáig* vagy az antikvitásig visszamenőleg nagy szerepük van, és ez alól egyetlen művelődéstörténeti korszak sem kivétel: az álom, bár más-

más aspektusa miatt, de folyamatosan jelen levő téma. Sok egyéb mellett a már említett Kafkánál is előkerül, hiszen *Az átváltozás* és *A per* című szövegek is ébredéssel kezdődnek, de ez az ébredés rosszabb, mint a legrosszabb rémálom. A valóság válik rémálomszerűvé, és összegabalyodik, egymásra íródik, szétszalazhatatlanná válik a kettő. Kiváló feladat lehet itt olyan szövegek gyűjtése, amelyekben az álom megjelenik, illetve ezekben az álom szerepének értelmezése is feladattá válhat. Az álom kapcsán a novellában az én-elbeszélő folyamatos önreflexiója is vizsgálat tárgyává tehető, hiszen Grendel szövege hemzseg a kiszólásoktól („Hiszen csak álmodtam, gondoltam”; „Közben tudtam, hogy álmodom”; „Közben azért tudtam, hogy álmodom” stb.). Ez az álom az elbeszélés végére olyan álommá válik, „amelyből nincs ébredés”, fogalmaz Grendel elbeszélője, álommá, amelyből nem tér meg utazó, így a gyakran az álommal összeköttetésbe kerülő halál képzete is megjelenik.

(A TÜKÖR)

A tükör szintén rendkívül terhelt, sokféle asszociációra lehetőséget adó motívum, amely jelentheti a szembenézést önmagunkkal, de sok minden mást is eszünkbe juttathat: a mélység illúzióját kelti, miközben sík felület, a végtelenség érzetét ébreszti, így pedig egyfajta időszimbólum is. Ez utóbbinak az elemzett szövegben is szerepe van, hiszen az idő múlását is a tükör mutatja meg: „És most nézzen a tükörbe! Alig ismertem magamra. Reggel óta szakállam nőtt, a hajam megritkult és megőszült egy kissé, arcom teltebb lett, a tekintetem megtört, zavaros és félénk. – A tükör nem csal – hallom a fiatalember hangját újra.”¹¹ De a tükör határvonal is lehet, átlépés egy másik, ismeretlen világba, és ezzel megint erősen kötődik a novella és az egész kötet kérdésfelvetéséhez, a valóság és a fikció közötti határvonallal való játékhoz. De ha mindez még nem lenne elég, az irodalom és a beszámoló témájához visszautalva reflektál az irodalom mimetikus felfogására is: tényleg tükör az irodalom, amelyben a valóság önmagára ismerhet? Grendel kötete ezt erősen megkérdőjelezi, és azt sugallja, hogy az irodalom nem a valóság megismerésének az eszköze. Ahogyan a kötet Jorge Luis Borgesnek ajánlott címadó írásában olvashatjuk: „Most az történt, hogy rádöbbentem, az irodalomtól csak az irodalomhoz vezethet út. A tükörben nem a valóság van, csupán az irodalom. Ha összetöröm a tükröt, nincs mögötte semmi.”¹² De a tükör motívuma arra is jó, hogy a 12. osztályban folyó ismétlést segítse, lehet például tükörrel kapcsolatos motívumokat gyűjteni, akár órán, akár házi feladatnak, így az ókori Narkisszosz történetétől Kosztolányi *Arcom a tükörben* című verséig bármi előkerülhet, ami az irodalmi horizontot tágitja, az irodalomtörténetben való eligazodást segíti.

Az eddigiekből talán láthatóvá vált, hogy egy első látásra áttetsző, egyszerű, klasszikus szerkezetű szöveg, mint amilyen a *Szemérmes beszámoló egy álom közepéről*, mennyi problémát vethet fel, mennyi kibontásra váró kérdéshez vezethet el. Kiváló anyag az ismétléshez, a hagyományok bemutatásához és új ismeretek elsajátításához is. Ráadásul megmutatja a diákoknak azt is, hogy az irodalom nem elszigetelt művek sorozata, hanem egymásba fonódó szövegeké, olyan egymásra rétegzett szöveget, ahol minden kapcsolódik mindenhez.

JEGYZETEK

¹ SZIRÁK Péter, *Grendel Lajos*, Kalligram (Tegnap és Ma), Pozsony, 1995.

² ELEK Tibor, *Grendel Lajos*, MMA, Budapest, 2018.

³ https://www.tankonyvkatalogus.hu/site/kiadvany/FI-501021201_1 (A tankönyv tananyagfejlesztői: Angyalné Volant Vivien, Arany Lajos)

⁴ ELEK, *i. m.*, 88.

⁵ GRENDEL Lajos, *Egy ponyvaregény vége = Uő. Összegyűjtött elbeszélések*, MMA, Budapest, 2023, 178.

⁶ ALEXA Károly, *Grendel Lajos: Böröndök tartalma*, Kortárs, 1988/3, 158.

⁷ SZIRÁK, *i. m.*, 89.

⁸ DOMOKOS Mátyás, *Az író mint a kétértelműségek szemtanúja*, Jelenkor, 1988/9, 851.

⁹ GRENDEL, *i. m.*, 215.

¹⁰ ALEXA, *i. m.*, 159.

¹¹ GRENDEL, *i. m.*, 219.

¹² *Uo.*, 144.